

A zsidó és a német közösség kivándorlása Romániából

A romániai nemzetiségek II. világháború utáni történetének kevésbé ismert fejezete a zsidó és a német közösség tömeges kivándorlása. Pontosabban szólva, a szakirodalom előtt már régóta nem titok a jelenség statisztikai mérlege, de az emigráció kiváltó okairól és a folyamat anyagi vonzatáról eddig kevés elemzés született, részben a téma politikai érzékenysége, részben a megbízható levéltári adatok hiányában. Ezért különösen fontos az itt ismertetett, azonos alapindítású és tematikájú két kötet. Radu Ioanid könyve ugyanis a kommunista román állam és a zsidó közösség viszonyát, míg a bukaresti Securitate-levéltár munkatársai által összeállított dokumentumkötet a német közösség kivándorlásának folyamatát vizsgálja. A kötetek között világosan meghúzódó szemléletbeli vitával írásom második része foglalkozik; azonban mielőtt külön-külön ismertetném a két kötetet, meg kell említenem, hogy már szerkezetükben is jelentősen különböznek egymástól. Ioanid könyve monográfiai igényű feldolgozás, míg Florica Dobre, Florian Banu levéltárosok közel ezeroldalas kötetének kilenczetedét eddig nem publikált és hozzáférhetetlen levéltári irat adja (összesen 468 dokumentum fért bele a válogatásba). Bevezető tanulmányuk ugyanakkor sokkal több, mint egyszerű kommentár a közzétett iratokhoz: alaposan feldolgozza a korszakot, állást foglalva több módszertani és historiográfiai kérdésben.

Radu Ioanid kötetének eredeti verziója 2005-ben jelent meg angolul, szerzője elsősorban az amerikai piacra szánta (*The Ransom of the Jews. The Extraordinary Secret Bargain Between Romania and Israel*. Chicago, Ivan R. Dee, 2005). Románul is ugyanabban az évben jelent meg, amit kétségkívül indokoltá tett a téma érdekessége, sőt kényessége: a romániai zsidók kivásárlásáról szóló román–izraeli titkos egyezmények története. Ioanid a román holokauszt és az Antonescu-korszak egyik legbefolyásosabb kutatója, 2000 óta vezető a washingtoni Holocaust Museum nemzetközi levéltári osztályát. A szerző Romániában nevelkedett magyar–zsidó származású családban. 2004-ben Radu Ioanid édesanyjának, Ileana (Ilona) Ioanid filozófusnak a gondozásában jelent meg Nagy Imre snagovi naplója: a román nyelvű kiadás serkentőleg hatott a magyar történetírásra is, amely sokáig nemigen kívánt állást foglalni a – politikailag is – nehezen kezelhető kézirat ügyében.

Ioanid alaptétele egyszerű és súlyos: szerinte a nagyszámú romániai zsidó közösség eltűnését egységes folyamatként, következetes és előre megtervezett politikai lépések természetes eredményének kell értelmezni. Számokban kifejezve: az 1930-as népszámlálás során több mint 750 ezer zsidó *nemzetiségű* állampolgárt regisztráltak (az 1918 utáni román népszámlálások nemcsak vallási és/vagy nyelvi alapon, hanem nemzetiségként is definiálták a zsidóságot), 1940 körül számuk elérte a 800 ezret, és még 1947-ben, két évvel a holokauszt után is meghaladta a 400 ezret. Ezzel szemben negyven évvel később, az 1980-as évek derekán a romániai zsidó lakosság összlétszáma már alig haladta meg a tízezer főt, ma pedig a húszmilliós összlakosságú országban kevesebb mint ötezer főt tesz ki.

Miért és hogyan hagyta el Romániát több százezer ember a II. világháború utáni korszakban? Ioanid a zsidók békés úton történő eltűntetését, a *Judenrein* Románia kialakítását egységes folyamatként elemzi. Az első fejezetben leszögezi, hogy a pénzért történő kivá-

sárlás régi gyakorlatnak számított az országban (21. p.). Már a II. világháború alatt, az Antonescu-rendszer idején miniszteri bizottság működött „a zsidó kivándorlással kapcsolatos problémák kezelésére” (Comisia ministerială pentru reglementarea problemelor de emigrare a evreilor), és a korabeli hatóságok jelentős összegeket követeltek a kivándorlók-tól. A második nagy kivándorlási hullám 1947-ben, már a háború befejezése után zajlott le a rendkívül aktív romániai cionista mozgalom közreműködésével (23. p.). Az év folyamán körülbelül 50 ezer zsidó vándorolt ki Palesztinába, és a kommunista párt vezette koalíciós kormány minden egyes távozni szándékozótól – a korabeli viszonyok között igen jelentősnek mondható – fejenként ezerlejtnyi összeget szedett be. 1948-ban az emigráció lehetősége ideiglenesen megszűnt, majd még abban az évben, Izrael állam létrehozását követően ismét megnyílt. 1949-ig háromezer kommunista párttag távozott (26. p.), akik az Ana Pauker külügyminiszter közvetítésével végrehajtott terv szerint a frissen alakult Izraeli Kommunista Pártot segítették volna. 1950 és 1952 között újabb, a korábnál jóval jelentősebb – százezres nagyságú – kivándorlásra került sor, anyagi ellenszolgáltatásban részesítve Romániát (88–89. p.). Az 1950-es évek elején Romániát elhagyó zsidók nagy része Moldáviából és az Ókirályságból származott, falusi vagy kisvárosi környezetben lakott, és hagyományos zsidó életet élt. A kommunista rendszer kiszolgáltatottá tette ezeket a közösségeket, tagjaik a létbizonytalanság elől menekültek a zsidó államba. A kivándorlási csatornák 1952 tavaszától, Ana Pauker és több más zsidó származású pártvezető bukása után egészen 1958-ig teljesen bezárultak. 1954-ben több mint száz prominens cionistát ítélték el több egymást követő koncepciók per keretében. Izrael számára azonban, mivel friss „nemzetépítő” államként nem rendelkezett elég képzett munkaerővel, prioritást képezett a kelet-európai (és ezen belül a romániai) zsidóság bevándorlásának és asszimilációjának elősegítése. 1953-ban Tel-Avivban létrehozták az Israel Liaison Bureau (Liska) nevű szervezetet, amely titkosszolgálati módszerekkel is operálva segítette elő a kelet-európai zsidók kivándorlását.

Az igazi fordulópont 1958-ban következett be, ami több tényezőnek is köszönhető. Az év elejére lezárultak a politikai egyeztetések a Romániában állomásozó szovjet csapatok teljes kivonásáról, Bukarestben pedig életbe lépett az új külpolitikai irányvonal, ami a Nyugat felé való óvatos külpolitikai nyitást irányozta elő (103. p.). Cheorghiu-Dej azt remélte – mint utóbb kiderült, helyesen mérve fel a helyzetet –, hogy a zsidók kivándorlásának újbóli engedélyezése elősegítheti a legjelentősebb nyugati országokkal, elsősorban az Egyesült Államokkal folytatott kereskedelmi kapcsolatok élénkülését. A kivándorlási csatorna megnyitása azonban kellemetlen következménnyel járt a pártvezetés számára: a várt néhány tízezer helyett körülbelül 130 ezer kérelem érkezett a rendőrséghez, aminek az oka a titkosszolgálati jelentések szerint is a nem hivatalosan gerjesztett, de a hatóságok részéről egyre erőteljesebben megmutakozó „mindennapi” antiszemitizmus volt. A kivándorolni szándékozók között most már megtalálhatóak voltak a régi polgárság, sőt az 1948 után létrejött új pártelit tagjai is. Sokan Bukarestben, Temesváron, Kolozsváron és a többi nagyvárosban laktak. Ezt a réteget nem annyira az életkörülményeik taszították el Romániától, hanem mellőzöttségük és az irányukban megmutakozó, általuk tapasztalt rosszindulat.

Mint ahogy a szerző többször is megjegyzi, a külpolitikai megfontolások mögött tehát elsősorban belpolitikai vagy „nemzetpolitikai” célok álltak: a kivándorlásra jelentkező, többnyire magasan képzett zsidók értékes belvárosi ingatlanokat, nagy mennyiségű és jó minőségi ingóságokat, valamint nem utolsósorban jól fizetett munkahelyeket „szabadítottak fel”, mivel az érvényben lévő szabályok értelmében a feliratkozó személy azonnal elvesztette román állampolgárságát és gyakran az állását is. Ami tehát az 1960-as években

lezajlott Bukarestben és a nagyobb városokban, az politikai, társadalmi és etnikai elitcserének minősíthető, melynek egyértelmű célja az volt, hogy minden vezető tisztségbe román nemzetiségű káder kerüljön.

A kivándorlás ekkor már valódi üzletet jelentett. 1958-tól egészen az 1960-as évek végéig a román és az izraeli felet összekötő kulcsfigura Henry Jacober volt, egy 1900-ban Munkácson született, majd 1938-ban Magyarországról emigrált londoni kereskedő (110–111. p.). Rajta keresztül intézték a „kivásárolt” személyek ügyét: a már kivándorolt családok rokonaikat vagy ismerőseiket „szabadították ki”. Az eljárás rendkívül egyszerű volt: megkeresték Jacobert londoni irodájában, és átadták neki a kivásárolandó személy adatait. Jacober kóddal látta el a személyeket, adataikat pedig Bukarestbe továbbította. A nyugati rokonok a román hírszerző központ által megállapított összeget (személyenként általában 4–6 ezer dollárt) Jacober svájci bankszámlájára utalták. Az egész ügylet alapját egy informális, soha nem rögzített egyezmény képezte, amit Gheorghe Marcu állambiztonsági ezredes, a londoni rezidentúra vezetője kötött a kereskedővel. Levéltári iratok alapján Ioanid azt állítja, hogy az üzletet személyesen Gheorghiu-Dej felügyelte Alexandru Drăghici belügyminiszter közreműködésével, és még a minisztertanács elnöke, Ion Gheorghe Maurer sem tudott róla. 1958 és 1965 között, nagyrészt Jacoberen keresztül, 107 ezer zsidó vándorolt ki Romániában (csak 1964-ban több mint 25 ezren).

Érdekes módon éppen Gheorghiu-Dej halála után, Ceaușescu első éveiben csökkent a kivándorlási hajlam, sőt az új pártvezető felelősségre vonta az emberkereskedelemben érintett belügyminisztert, akit 1965 nyarán menesztett. Fontos szerepet játszott az 1967-es izraeli–arab háború kirobbanása is. Noha a szovjet táborból egyedülként Románia nem szakította meg a diplomáciai kapcsolatokat a zsidó állammal (a lépésben jelentős szerepe volt a titkosan kezelt kivándorlási ügynek), a román hatóságok nem kívánták magukra hárítani az arab országokat, amelyektől az ország energetikai ellátása függött (123. p.). Másfelől Izrael is neheztelt Bukarestre, amiért magánszemélyek kezébe engedi ezt a rendkívül fontos ügyletet. 1969 nyarán Shaike Dan, az izraeli hírszerzés tisztje és Gheorghe Marcu egyezményt kötöttek, amit később 1969. november 10-én írásban is rögzítettek. A megállapodás 1972-ig 40 ezer zsidó kivándorlását tette volna lehetővé. Az egyezmény a kiválasztottak társadalmi összetételét is szabályozta: 10 százalék diplomás, ugyanennyi szakmunkás és technikus, 2 százalék egyetemi hallgató, 78 százaléknyi szakképzetlen munkás, munkanélküli, inaktív vagy nyugdíjas (125. p.). A román fél nem teljesítette a kvótát, 1972-ig kevesebb mint 11 ezer ember vándorolt így ki, ennek ellenére 1973-ban és 1978-ban újabb egyezményt írtak alá, melynek révén további ezrek hagyták el az országot.

Bár az 1980-as években már alig maradtak zsidó nemzetiségű polgárok Romániában, a szerződő felek a diktatúra bukásáig folytatták jövedelmező üzletüket. Ioanid kiemeli, hogy a zsidók kivándorlása óriási jövedelmet biztosított a román államnak, és gyakran idézi Ion Mihai Pacepa volt hírszerző tiszt könyvét, az 1987-ben megjelent *Vörös horizontok*-ot, amely ez ügyben Ceaușescu (és környezete) személyes anyagi érintettségéről beszél (6. fejezet).

Jobban dokumentált és alaposabb adatfeldolgozást mutat a következő fejezet, melyben Ioanid az Egyesült Államok elhibázott Románia-politikáját tárgyalja. Az 1960-as évek elején indult látványos közeledés ugyanis egyoldalú előnyhöz juttatta a kommunista országot, melynek nemzetközi tekintélyét erősítette Richard Nixon elnök 1969-es bukaresti látogatása és az 1975-ben Romániának megszavazott legnagyobb kedvezmény elve. A rendelkezésre álló adatok szerint (a szerző egy magas rangú izraeli diplomatára hivatkozik) 1968 és 1989 között Ceaușescu több mint 40 ezer romániai zsidó kivándorlását felügyel-

te, akikért Izrael 112 498 000 dollárt fizetett (173. p.). Még 1989-ben is több millió dollár érkezett a pártvezető ellenőrzése alá tartozó titkos svájci bankszámlára. Ekkor – figyelmeztet Ioanid – Ceaușescu már a vegyes házasságban élő román nemzetiségűek kivándorlását is engedélyezte, a zsidó házastárshoz hasonló anyagi feltételek mellett.

A másik jelentős kisebbség, a németek kivándorlását és az állambiztonsági szolgálat szerepét más szemszögből közelíti meg és – legalábbis részben – más következtetésekre jut az ismertetett második kötet. A közel 90 oldalas bevezető tanulmány célja éppen az, hogy differenciáltabb képet alkosson a Ceaușescu-korszakról. Florica Dobre és Florian Banu szerint a Ceaușescu-rendszert tárgyaló 1989 utáni historiográfiát és publicisztikát még mindig az immár értelmetlen démonizálás és bűnbakkeresés dominálja. A gyenge forráskritika pedig nem segíti elő a tisztánlátást, a valóban lényeges mozzanatok kiemelését a Ceaușescu-korszakot máig körülvevő homályból. Ismertetésem tehát elsősorban a bevezető tanulmány következtetéseire kíván reflektálni.

Dobre és Banu szerint a németek kivándorlása sokáig bizalmasan kezelt, de korántsem titkos ügy volt. Mint látni fogjuk, a jól informált nyugatnémet sajtó gyakran cikkezett róla; az utóbbi időkben pedig több jelentős forrással gazdagodott a szakirodalom (X. p.). 2001-ben jelentek meg németül Erwin Wicher bukaresti nagykövet visszaemlékezései, aki 1971–1976 közötti romániai kiküldetése során közvetlen kapcsolatba került az emigráció kérdésével, és részletesen elemzi a titkos egyezményt, illetve megvalósulását, sőt a bonni kormány által fizetett összegeket is megemlíti. Heinz-Günther Hüsck nyugatnémet titkos megbízott pedig 2010-ben szólalt meg a „*Siebenbürgische Zeitung*” című lapban, a Németországban élő száz közösség legnagyobb közéleti fórumában. Fontos továbbá megemlíteni a nyugatnémet diplomáciai tevékenységet rögzítő hivatalos forráskiadást is (a sorozatból eddig 42 kötet jelent meg).

Román oldalról nélkülözhetetlen forrás Stelian Octavian Andronic volt román hírszerző visszaemlékezése (XII–XIII. p.). Andronic hosszú ideig vezette a Securitate egyik legvédettebb egységét, a különleges valutaügyletek részlegét (*Unitatea pentru Acțiuni Valutare Speciale*). A volt állambiztonsági tiszt 2008-ban és 2010-ben jelentette meg visszaemlékezéseit két külön kötetben. Számításai szerint egész fennállása idején a román kommunista rendszer körülből 1,5 milliárd dollárt szerzett saját állampolgárai kivándorlásának engedélyezéséért. A dokumentumkötet összeállítói azonban megjegyzik, hogy Andronic állítása szerint – amit az általuk közölt levéltári iratok is megerősíteni látszanak – a román állam elsősorban saját külföldi hiteleinek visszafizetésére fordította ezt a tetemes összeget. Semmilyen bizonyíték nincs tehát Pacepa azon állítására, miszerint a különböző nyugati országokkal folytatott különleges kereskedelem Ceaușescu magánszámláit gazdagította volna.

A román szerzők által bemutatott dokumentáció mennyiségileg imponáló és rendkívül informatív. A román hírszerző szervek által termelt iratok meglepő részletességgel számolnak be a nyugatnémet állam képviselőivel folytatott több száz informális találkozóról (kapcsolatfelvétel, érdemi tárgyalások, pénzáttalások rögzítő bizonylatok). Ennek köszönhetően jóval pontosabb, ellenőrizhető adatokkal találkozunk itt, mint az egyébként izgalmas és újszerű Ioanid-féle kötetben. Dobre és Banu 1962-re datálja a román–német kivándorlási üzlet kezdetét (XXIX. p.), mivel ekkortól észlelhető a román állambiztonság közvetlen beavatkozása a német nemzetiségű személyek kivándorlási vízumainak kiállításába.

1962. január 29-én a román hírszerzés vezetője, Nicolae Doicaru arra utasította beosztottjait, hogy a belső elhárítás hálózati személyén keresztül vegyék fel a kapcsolatot Ewald Garlepp stuttgarti ügyvéddel. Így a németek kivásárlása is a már ismertetett zsidó ügylethez hasonlóan indult. Garlepp egyszemélyes irodája 1962 nyarán csak „próbauzem-

ben” működött (a felek csupán néhány fő kivándorlásának engedélyezésében egyeztek meg), majd őstől, Garlepp első bukaresti látogatását követően, nagyobb sebességre kapcsolt (XXXII. p.): a stuttgarti ügyvéd egy 106 fős listával jelentkezett román partnereinél (kizárólag szigorúan titkos státusú állambiztonsági tisztek tárgyaltak vele), és személyenként 5–6 ezer nyugatnémet márkát ajánlott. Fontos megjegyezni, hogy az 1960-as évek elején kivásárolt emberek nagy részét valamilyen kényszerintézkedés sújtotta: fegyház, kényszermunka, kényszerlakhely vagy rendőri felügyelet. Mivel a két ország között nem létezett diplomáciai kapcsolat, Garlepp magánemberként, turistavízummal utazott Romániába.

Két dolog azonban már a történet kezdeti stádiumában egyértelmű volt: az ügyvéd a bonni hatóságok bizalmát és támogatását élvezte, lépéseit előzetesen egyeztetette a nyugatnémet kormány illetékeseivel; a kivándorlási kvóták bővítését a német fél kezdeményezte és szorgalmazta minden későbbi találkozás alkalmával (XXXIII. p.). A szükséges „jóindulat” román részről sem hiányzott. Az útlevél- és vízumhivatal (*Comisia guvernamentală pentru vize și pașapoarte*) külön elbírálásban részesítette a Garlepp közbenjárásával érkező kérelmeket, a kiválasztottak akár két nap alatt kézhez kaphatták kivándorlóvízumukat.

1963 szintén fontos év volt a kétoldalú kapcsolatok történetében. Egyrészt finomhangoláson ment át a kivándorlási rendszer: a német fél ekkor már személyenként 10–12 ezer márka „kárpótlást” fizetett, másrészt a titkos ügyletnek köszönhetően a hivatalos viszony is jelentősen javult. A pénzüsszegek – 1965-ig összesen 7 millió dollár és körülbelül 30 millió márka – a román belügyminisztérium egyik zürichi bankszámlájára érkeztek. 1963. július 5–8. között tartották Bukarestben a román–nyugatnémet vegyes bizottság első ülését, melynek célja a diplomáciai kapcsolatfelvétel előkészítése volt. Hogy mennyire volt „titkos” az egyezmény, jól mutatja, hogy a német sajtó már abban az évben foglalkozott vele, december 9-én a nagy példányszámú bulvárlap, a *Bild Zeitung* megbotráncozva írt a számos erkölcsi kérdést felvető kereskedelemről.

Érdekes módon Ceaușescu hatalomra jutásával éppen a németek kivándorlása állt le, ami az 1960-as évek elején éves viszonylatban elérte a 2-3 ezer főt. A szerzők kiemelik, hogy a Román Kommunista Párt felső vezetése többször foglalkozott a német lakosság kivándorlásának ügyével, és álláspontja korántsem volt egységes. Végül is az az álláspont kerelkedett felül, miszerint nem szabad engedni a magasán képzett munkaerő ellenőrizhetetlen kiutazását. Miatán azonban Románia a keleti tömbből elsőként ismerte el az NSZK-t (1967. január 31.), fokozódott a bonni hatóságok nyomása a „családok egyesítésének” érdekében. 1966–1967-ben a német megbízott, Ewald Garlepp a nyugatnémet Vöröskereszt bevonásával igyekezett jobb belátásra bírni a román felet. Szerinte a Vöröskereszt 60 millió márkás különleges kerettel rendelkezett, amiből körülbelül 40 ezer fő kivándorlását fedezték volna. Végül 1968 elején Bukarest beleegyezett a tárgyalások folytatásába, és február 12-én megszületett az első írásos egyezmény, amelyet Garlepp és a már említett Gheorghe Marcu ezredes és munkatársa, Alexandru Stancu őrnagy írtak alá (XL. p.). A fizetendő összeget a következőképpen határozták: 1700 márka minden egyes személyért (kortól és foglalkozástól függetlenül), 10 000 márka az egyetemi végzettséggel rendelkezőkért, 5000 márka az egyetemi hallgatókért. Újdonságnak számított a fizetési mód. Az előző évekkel ellentétben inkább készpénzben, személyes átadással rendezték a fizetési kötelezettséget. Garlepp és román partnerei (diplomáciai fedésben lévő szigorúan titkos állományú tisztek) két-három havonta találkoztak a bécsi, római, párizsi vagy stockholmi román kereskedelmi kirendeltségen. 1969-től a német fél már nemcsak előre meghatározott pénzüsszeggel „kompenzálta” román partnerét: a Manesmann, a Thyssen és más ipari konsernek a Galați városában épülő acélipari kombinát műszaki fejlesztésében is segédkeztek (XLIII. p.).

Az 1960-as évek végén szembetűnő volt a német hatóságok kezdeményező magatartása a románok gyakran távolságtartó óvatosságával szemben. 1970. január 19–21-én végül Bonn-nak sikerült elérnie a célját, a kivándorlás ritmusának jelentős növelését. A tárgyalók a következő három év leforgása alatt 40 ezer fő kiutazásáról egyeztek meg, meghatározva a kívánt szakmai-társadalmi összetételt is: 10% egyetemi végzettségű személyért fejenként 11 ezer márka; 2% egyetemi hallgatóért 5500 márka/fő; 10% szakmunkásért és technikusért 2900 márka/fő, 78% „egyéb” státusú román állampolgárért 1800 márka fejenként. Egy évvel később román kérésre a kivándorlók számát felére csökkentették (XLV. p.).

A szerzők egyértelműen leszögezik, hogy Bukarestet elsősorban nem „nemzeti célok” vezérelték, inkább a valutaapport foglalkoztatta. 1970 júliusától a hírszerzés egy „Peregrinusok” (*Peregrinii*) fedőnevű külön műveletet indított. Az állambiztonsági szervek hálózati személyek és operatív technika segítségével keresték fel a kivándorolni szándékozókat (nemcsak német nemzetiségűeket, hanem zsidókat és románokat is), és arra szólították fel őket, hogy személyesen vagy külföldön élő rokonaik segítségével bizonyos pénzüsszeggel járuljanak hozzá kérelmük teljesítéséhez. Az akciót, ami gyakorlatilag intézményesített korrupciót jelentett és sok millió dollárt jövedelmezett, 1973. december 14-én állította le a belügyminisztérium vezetése (XLVII. p.). Közben a devizaszükségletek kielégítésében érdekelt román hatóságok a „legális” csatornákat is igénybe vették. 1973 májusában, Ceaușescu bonni látogatása előtt a két ország újabb, immár öt éves megállapodást írt alá 40 ezer fő kivándorlásáról (LIII. p.). Az 1970-es években már jelentős volt a német kivándorlók száma: 1973–1975 között 15 ezren hagyták el Romániát, összesen 29 millió márka befizetése fejében. Ezenfelül a nyugatnémet állam előnyös hitelekkel fokozta a román fél jóindulatát: 1973-ban Bukaresttel 200 millió márkás, 8 éves lejáratú hitelkreditről állapodtak meg, 4% százalékos kamattal.

1975-ben a helsinki záróegyezmény megkötése, annak is elsősorban a mozgásszabadsághoz való jogot tartalmazó harmadik kosara új helyzet elé állította a szerződő feleket. A romániai német lakosság körében fokozódott a kivándorlási láz, a rendőrség előtt tömött sorokban álltak az útlevílkérők. Két évvel később, 1977 folyamán már tömegessé vált a kivándorlás (egy év alatt közel tízezen hagyták el az országot), és mindkét fél egy sokkal átfogóbb egyezmény aláírására törekedett. Többek közt ezt a célt szolgálta Helmut Schmidt nyugatnémet kancellár romániai látogatása 1978. január 6–7-én, akinek Ceaușescuval folytatott tárgyalásai eredményeként sikerült megújítani az 1973-as egyezményt, amihez egy 700 millió márkás hitelszerződés is társult. Schmidt sikeres látogatása – melynek „szakmai” előkészítésében nagy szerepe volt a már közel húsz éve aktív Garleppnek és román partnereinek – felgyorsította a németek kivándorlását. Az 1980-as évek elején már évi 10–15 ezer fő hagyta el az országot, és az értük ajánlott összeg is folyamatosan nőtt: 4000 márka 1978-ben, 5000 márka 1981-ben.

A kivándorlási hajlam fokozódásához ekkor már nemcsak a szigorú nemzetiségpolitika járult hozzá, amely inkább a magyarok ellen irányult, hanem a második olajválság után a társadalmi és gazdasági helyzet drámai romlása. A román vezetésnek nehéz döntéseket kellett hoznia: a rossz életkörülmények és a kétoldalú egyezmény immár olajozott működése az ország elhagyására biztatták a német közösséget, amit Ceaușescu gazdasági (sok jó szakember hagyta már el Romániát) és presztízsokokból is visszautasított. Megoldást kellett azonban találni arra a helyzetre is, amit a „normális” nyugati gazdasági kapcsolatok fokozatos beszűkülése miatt a valutahiány okozott. 1983. május 31-én Kölnben a folyamatosan egyeztető felek – ekkor már Heinz Günther Hüsich különmegbízott váltotta fel Garleppet – újabb öt éves szerződést kötöttek. Eszerint évente 11 000 fő hagyhatja el az

országot, és a német fél személyenként 7800 márkával kompenzálta a román állam nevelési, oktatási költségeit (LXIII. p.). Miközben a kivándorlások már közel harmadával csökkentették a korábban 400 ezres romániai német közösség létszámát, 1988. november 8-án került sor Bukarestben az utolsónak bizonyult titkos egyezmény aláírására, mely 1993. június 30-ig rögzítette a két fél kötelezettségeit. A személyenként fizetendő összeg ekkor már 8950 márkára emelkedett; a nyugatnémet fél háromhavonta utalt nyocmillió márkát a román külkereskedelmi bank számlájára (LXX. p.).

Technikai jellegű tárgyalások azonban 1989-ben is zajlottak, majd váratlan fordulat következett. A Bukarestben összehívott december 4-ei rendkívüli találkozáson a román meghatalmazott közölte német tárgyalópartnerével, Heinz Günther Hüschsel, hogy Románia azonnali hatállyal és egyoldalúan beszünteti az 1988-as egyezmény végrehajtását, felmentve a német felet a korábban megállapított „kárpótlás” folyósításától. A Nicolae Ceaușescu tájékoztatására készült állambiztonsági források szerint Bukarest a német fél sorozatos „kihágásaival” indokolta a szakítást. Minden bizonnyal a jelentés a két ország közötti politikai feszültségre utalt: 1989 tavaszán Bonn visszahívta bukaresti nagykövétét, tiltakozásul a román kormány diszkriminatív kisebbségpolitikája és az emberi jogok megsértése ellen. A december végi forradalom után pedig immár szabad elhatározásából és megkötések nélkül hagyta el az országot a maradék német közösség zöme, 1990–1992 között több mint 150 ezer fő.

A szerkesztők szerint a román kommunista állam erkölcsileg vállalhatatlan módon cselekedett, amikor saját állampolgárait „áruba bocsátotta”. Felhívják ugyanakkor a figyelmet arra, hogy a nyugatnémet állam hasonló cinizmussal tárgyalt egy diktatórikus rendszerrel, sőt a német megbízottaknak (és minden jel szerint megbízóiknak is) tökéletesen megfelelt a román fél pragmatizmusát fokozó Securitate közbelépése, aminek köszönhetően növelni tudták a kivándorlási kvótákat. Fontos itt emlékeztetni, hogy az enyhülés időszakában az NSZK hasonló egyezményt írt alá Kelet-Németországgal. Ez lehetővé tette 11 ezer fő áthozatalát, összesen 761 millió márka ellenértékében. Másrészt a szerzők szerint nem szabad megfeledkezni arról sem, hogy a mai világban számos demokratikusnak tartott állam sem érvényesíti maradéktalanul az állampolgárok szabad mozgásának elvét – utalva ezzel a bevándorlási kérdés kemény rendőri és állambiztonsági kezelésére. Igaz, hozzátesszük, hogy legtöbbször mindezt nem a saját nemzetükhöz tartozókkal teszik. Egy másik felvethető kérdés a képzett munkaerő távozása (*brain drain*).

A közzétett iratokból világosan látszik, hogy a román vezetés tartott attól, hogy a jól képzett és fegyelmezett német nemzetiségű szakemberek távozása hosszú távon óriási kárt okozhat az ország gazdaságának. Ennek ellenére főleg az 1980-as években szinte semmit nem tettek azért, hogy maradásra bírják őket. Összességében a német–román kivándorlási egyezmények a cinikus pragmatizmus és réalpolitika iskolapéldái voltak. Végeredményben mindkét fél elérte célját: Németország visszakapta német ajkú lakosságát, és jól képzett, hálás és rugalmas munkaerővel gazdagodott a gazdasági csoda éveiben. Mi több, számos nyugatnémet politikus nem elhanyagolható választási tőkét kovácsolt a romániai szászok és svábok kivándorlásáért tett erőfeszítéseiből. Románia jelentős valutatartalékhoz jutott, amivel külföldi adósságát törlesztette és fejlett technológiát vásárolt kedvezményes áron. Paradox módon nemegyszer fordult elő, hogy Nyugat-Németország közvetett módon segítette a Ceaușescu-rendszer titkosszolgálatának munkáját, amikor korszerű lehallgatókészülékekkel látta el a román állampolgárok mindennapjait megkeserítő állambiztonsági szolgálatot – és tette mindezt egészen 1989-ig, az emberi jogok megsértése miatt indított sajtókampányok és diplomáciai bojkott közepette.

Radu Ioanid elsősorban a román államot teszi felelőssé a „nemkívánatos” kisebbségek kivándorlásáért, és Pacepa tézisének követve közönséges emberkereskedelemnek minősíti az Izraellel kötött szerződéseket. Dobre és Banu megközelítése jóval differenciáltabb, ha nem is felmentő a román államra nézve. Egyfelől kétségkívül igaz, hogy a kommunista vezetők üzleti lehetőséget láttak a zsidó és német nemzetiségű állampolgárok távozásában. Kivándorlásuk elősegítését azonban tágabb perspektívába helyezték: úgy gondolták, hogy ezzel is elősegítik a kapcsolatok fejlődését két jelentős, befolyásos és gazdag állammal. Véleményem szerint tehát Dobre és Banu jogosan figyelmeztetnek arra, hogy a diktatúrák története belső konfliktusok, vergődések és ellenérdekek sokaságából áll, amit Ioanid – a külső szemlélő – figyelmen kívül hagy, amikor monolitikus képet fest a Ceaușescu-korszak elitjéről. Végezetül fontos megjegyezni, hogy a két kötet szinte kizárólag román levéltári források alapján készült. A kép tehát nemcsak részleges, hanem óhatatlanul egyoldalú. Így csak azt remélhetjük, hogy előbb-utóbb az izraeli és német levéltárak a bukarestihez hasonló őszinteséggel vallanak a közös múlt e nem túl dicsőséges pillanatáról.

Radu Ioanid: Răscumpărarea evreilor. Istoria acordurilor secrete dintre România și Israel. (A zsidók kivándorlása. A titkos egyezmények története Románia és Izrael között.) Iași, Polirom, 2005. 222 p.

Florica Dobre, Florian Banu, Luminița Banu, Laura Stancu (szerk.): Acțiunea „Recuperarea”. Securitatea și emigrarea germanilor din România (1962–1989). (A „Visszaszerzés” akció. A Securitate és a németek kivándorlása Romániából, 1962–1989.) București, Editura Enciclopedică, 2011. 943 p.

Bottoni Stefano